

MAKTABDA TO'LEGEN AYBERGENOV ASARLARINING O'QITILISHI (O'zbekistondagi qozoq sinflari asosida)

Asantaev Azizbek Yelubay uli,

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti Ona tili va adabiyoti (qozoq tili)

2-bosqich magistranti, asantayaziz@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada O'zbekistondagi ta'lim qozoq tilida olib boriladigan maktablarning 6 va 8-sinf "Adabiyot" darsliklarida To'legen Aybergenov ijodini o'qitish xususiyatlari va metodik tizimi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot ishida shoirning hayot yo'li va uning she'riyatidagi "sog'inch" kredosining maktab dasturidagi o'rni tahlil qilinadi. 8-sinfda "Ona", "Aruana – bawir dunya" she'rlari hamda 6-sinfda "Adamlar", "Aral tolqinlarında" asarlarining tarbiyaviy va falsafiy ahamiyatiga to'xtalib, ularni o'qitishning samarali yo'llari ko'rsatib o'tildi. Maqolada "To'g'ri diagramma" qiyosiy esse va adabiy-nazariy tahlil kabi faol o'qitish usullarining o'quvchi estetik didini shakllantirishdagi o'rni asoslab berilgan. Ish natijalari shoir merosini maktabda o'qitish orqali milliy qadriyatlarni ulug'lash va ekologik ongni yuksaltirish muhimligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: To'lagan Aybergenov, adabiyot darsi, O'zbekiston maktablari, qozoq sinflari, metodika, sog'inch lirikasi, Orol taqdiri, badiiy tasvir vositalari.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности и методическая система преподавания творчества Тулегена Айбергенова в учебниках "Литература" для 6 и 8 классов школ с казахским языком обучения в Узбекистане. В исследовательской работе анализируется жизненный путь поэта и место кредо "тоска" в его поэзии в школьной программе. В 8-м классе были затронуты воспитательное и философское значение стихотворений "Мать", "Аруана - родный мир," а в 6-м классе - произведений "Люди," "На волнах Арала" и показаны эффективные способы их преподавания. В статье обоснована роль таких активных методов обучения, как "Правильная диаграмма" сравнительное эссе и литературно-теоретический анализ, в формировании эстетического вкуса учащегося. Результаты работы показывают важность прославления национальных ценностей и повышения экологического сознания через преподавание наследия поэта в школе.

Ключевые слова: Тулаган Айбергенов, урок литературы, школы Узбекистана, казахские классы, методика, лирика тоски, судьба Арала, средства художественного изображения.

Abstract. Maqolada O'zbekistondagi ta'lim qozoq tilida olib boriladigan maktablarning 6 va 8-sinf "Adabiyot" darsliklarida To'legen Aybergenov ijodini o'qitish xususiyatlari va metodik tizimi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot ishida shoirning hayot yo'li va uning she'riyatidagi "sog'inch" kredosining maktab dasturidagi o'rni tahlil qilinadi. 8-sinfda "Ona", "Aruana – bawir dunya" she'rlari hamda 6-sinfda "Adamlar", "Aral tolqinlarında" asarlarining tarbiyaviy va falsafiy ahamiyatiga to'xtalib, ularni o'qitishning samarali yo'llari ko'rsatib o'tildi. Maqolada "To'g'ri diagramma" qiyosiy esse va adabiy-nazariy tahlil kabi faol o'qitish usullarining o'quvchi estetik didini shakllantirishdagi o'rni asoslab berilgan. Ish natijalari shoir merosini maktabda o'qitish orqali milliy qadriyatlarni ulug'lash va ekologik ongni yuksaltirish muhimligini ko'rsatadi.

Key words: Tulagan Aybergenov, literature lesson, schools of Uzbekistan, Kazakh classes, methodology, nostalgic lyrics, the fate of the Aral Sea, means of artistic expression.

Kirish. Adabiyot fani orqali o'quvchida milliy va umuminsoniy qadriyatlar, estetik did va mustaqil fikrlash qobiliyati shakllantiriladi. Mumtoz va zamonaviy adabiyot namunalari orqali o'quvchining ma'naviy olamini boyitish ko'zda tutilgan. Qozoq she'riyati osmonida yorug' yulduzdek porlagan To'legen Aybergenovning ijodiy merosi milliy ma'naviyatning oltin xazinasidir. Shoirning qisqa umri davomida qoldirgan sirli

she'rlari bugungi kunda yosh avlodning estetik didini shakllantirishda, ularni vatanparvarlik va insonparvarlik ruhida tarbiyalashda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, O'zbekistondagi qozoq maktablari uchun T. Aybergenovning nomi juda qadrlil, chunki shoirning tug'ilgan joyi Qoraqalpog'iston, ta'lim olgan joyi esa Toshkentdagi Nizomiy nomidagi pedagogika institutidir.

O'zbekiston umumiy o'rta ta'lim maktablarida "Adabiyot" fani dasturida To'lagan Aybergenov ijodi tizimli ravishda o'qitiladi. Xususan, 8-sinfda shoirning "Ona", "Aruana – bawir dunya" [2:252-253] she'rlari orqali farzandlik muhabbati va tabiat uyg'unligi ko'rib chiqilsa, 6-sinfda "Odamlar" va "Orol to'lqinlarida" [1:197-198] asarlari asosida gumanistik qadriyatlar va ekologik tafakkur masalalari chuqur tahlil qilinadi.

Mazkur maqolaning maqsadi – maktab darsliklarida shoir hayoti va ijodiga oid berilgan materiallar mazmunini tahlil qilib, ularni o'qitishning samarali usul va uslublarini aniqlashdan iborat. Bunda o'quvchilarga badiiy tasvir vositalari - metafora, epitet, o'xshatish va shoirning "sog'inch" kredosini tushuntirishning metodik yo'llariga ustuvorlik beriladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Maqolada To'lagan Aybergenov ijodini o'rganishning asosiy obyekti sifatida O'zbekiston Respublikasi umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun mo'ljallangan 6-sinf va 8-sinf "Adabiyot" darsliklari olindi.

Tadqiqot ishida To'legen Aybergenov asarlarini maktabda o'qitish samaradorligini aniqlash maqsadida matn va mazmun tahlili, biografik tahlil, poetik tahlil, qiyosiy tahlil, grafik modellashtirish va tizimlashtirish usullaridan foydalanildi.

Natijalar. Maktab darsliklarida To'legen Aybergenovning hayoti va ijodiga bag'ishlangan bo'lim shoirning tug'ilgan joyi va ma'lumoti haqidagi aniq ma'lumotlar bilan boshlanadi. O'quvchilarga shoir 1937-yilda Qoraqalpog'istonning Qo'ng'iroq tumanida tavallud topgani va Toshkentdagi Nizomiy nomidagi pedagogika institutida tahsil olgani haqida ma'lumot beriladi. Bu bosqichdagi ta'limning asosiy obyekti axloqiy va farzandlik burchidir:

6-sinf darsligida shoir ijodi "Ta'sirli tuyg'ular" deb nomlangan IV bo'limda ko'rib chiqilib, chuqurroq tahlilga qaratilgan. Bu yerda shoirning qisqa umri va abadiy she'rlari haqida G'abit Musirepov va Ibroyim Yusupovning fikrlari keltiriladi. Asosiy tahlil obyektlari sifatida shoirning "Odamlar" she'ri olinib, insoniyatga nisbatan beg'ubor qalb, do'stlik va sadoqatni tarannum etishi tahlil qilinadi. O'quvchilar "Sender meniñ baqitimniñ bulag'ı, Sender meniñ darınıma jel bergen" satrlari orqali muallifning jamiyat bilan aloqasini anglaydilar. Ikkinchi she'ri "Orol to'lqinlarida": Bu asar ekologik bilim va ona yurt sog'inchini uyg'unlashtiradi. [1:199] She'rni o'rganish jarayonida Orolning o'tmishi va bugungi taqdirini taqqoslash vazifasi o'quvchining tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi.

8-sinf darsligida "Ona" she'ri: Ona qudratini, uning Yer va Quyosh kabi muqaddas ekanini o'quvchi ongiga singdirishdan iborat. She'r satrlaridagi "Ona kerak! O, odamlar,

ona kerak insonga" degan ibora orqali insonparvarlik tarbiyasi ko'zda tutiladi. "Aruana – bawır dúnya": Ushbu asar orqali tabiat va inson o'rtasidagi ajralmas birlikni tushuntirish muhim. She'rdagi ma'shuqaning bolasiga bo'lgan muhabbati ramziy ma'noda ifodalangan.

O'zbekistondagi qozoq sinflarida T.Aybergenov asarlarini o'qitishda adabiy-nazariy tushunchalar - badiiy tasvir vositalarini o'zlashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Darslikdagi "Adabiy nazariy tushuncha" ruknida metafora, metonimiya, mubolag'a, istiora, o'xshatish va epitet kabi atamalarga ta'rif berilgan. Dars jarayonida qo'llaniladigan samarali usullar: "To'g'ri diagramma" - "Odamlar" she'ri bo'yicha muallif obrazini ochish uchun qo'llaniladi. Ijodiy ish olib borish uchun "Orol taqdiri — mening taqdirim" mavzusida esse yozish o'quvchining til boyligini oshiradi. O'quvchilarga she'rlarni ifodali o'qib berish orqali muallifning o'ziga xos uslubi, she'rdagi tovush takrorlari va qofiya turlari baholanadi.

Shu bilan birga, fanlararo bog'liqlik sifatida o'lkashunoslik bilan aloqadorlik tahlil qilinadi. Shoir hayot yo'lining O'zbekiston, xususan, Qoraqalpog'istonning Qo'ng'iro't tumani va Toshkent shahri bilan chambarchas bog'liqligi o'quvchilarda ona yurt bilan faxrlanish tuyg'usini uyg'otadi. Ibroyim Yusupov va Muqag'ali Maqatayev kabi yirik shaxslarning fikrlari shoir obrazini to'ldirib, uning turkiy dunyodagi umumiy shaxs ekanligini ko'rsatadi.

Muhokama. To'legen Aybergenovning "Orol to'lqinlarida" she'rini o'qitishda shoirning ona yurtga bo'lgan sog'inchini ekologik bilish bilan uyg'unlashtirish asosiy maqsad hisoblanadi.

Dars shoirning tarjimai holidagi muhim ma'lumotlardan boshlab tushuntiriladi:

- Tug'ilgan joyi: To'legen Aybergenov 1937-yil 8-martda Qoraqalpog'istonning Qo'ng'iro't tumanida tug'ilgan. Uning Orol mavzusiga borishi ona yurtga bo'lgan farzandlik muhabbatining ifodasidir.

- Ma'lumoti: Toshkentdagi Nizomiy nomidagi pedagogika institutini tamomlagani unga turkiy dunyodagi umumiy merosni chuqurroq anglashga imkon berdi.

- Ijodiy merosi: Shoirning "Jas dauren" (1961), "Arman sapari" (1963) to'plamlaridagi sog'inch ohanglari "Orol to'lqinlarida" she'rida davom etgan.[2:252]

O'quvchilarga matn ustida ishlash va mazmuniy tahlil qilish;

She'rni ifodali o'qish jarayonida shoirning ichki hayajoniga e'tibor qaratiladi:

- Muallifning Orol dengizini "ulı bekzatım," "máńgılik jarım" sifatida tasvirlab, u bilan ruhiy yaqinligini anglatishini tahlil qilish.

- Dengiz shovqinini " sıbırlap kelıp sır aytıp" his qilish shoirning nozik lirizmi haqida fikr yuritishdir.

Qiyosiy tahlil qilish;

Darslikda berilgan 1-topshiriq asosida quyidagi ish turini tashkil etish mumkin:

"Kechagi Orol va bugungi Orol": O'quvchilarga shoir tasvirlagan to'liqlik, shovqinli dengiz va hozirgi qurigan Orolning holatini taqqoslash topshiriladi.

Ijodiy faoliyat: "Orol taqdiri — mening taqdirim" mavzusida kichik esse yozish orqali o'quvchilarning fuqarolik pozitsiyasi va ekologik mas'uliyatini shakllantirish ko'zda tutiladi.

Adabiy-nazariy tushunchalardan foydalanish. She'rdagi badiiy tasvir vositalarini topish uchun darslikning "Adabiy nazariy tushuncha" bo'limidan foydalanish lozim:

Badiiy obrazlar: Matn ichidan metafora, o'xshatish va sifatlashlarni topib, ularning vazifasini tushuntirish:

Metafora: " Sıng'irlap kelip sır aytıp...."

O'xshatish: " Aqıg'ınday arqanıń...."

Uslubiy tahlil: Muallifning tovush takrorlaridan (alliteratsiya, assonans) qanday foydalanganini baholash.

Darsni zamondoshlarining fikri bilan yakunlash. Ibrohim Yusupovning bahosi: Shoirning umri qisqa bo'lgani bilan, uning she'rlari kelajak avlodga ma'naviy kuch bag'ishlab, mangu yashaydi.

Muqag'ali Maqatayevning o'xshatishi: "Tungich ko'rdim o'lganin chin shoirning..." satrlari orqali To'legenning qozoq she'riyatidagi o'rni alohida ekanligini ta'kidlash.

Xulosa. Tolegen Aybergenov – qozoq she'riyatiga yangi ritm va shiddatli urg'u olib kelgan noyob san'atkordir. Uning ijodini O'zbekistondagi qozoq maktablarining 6 va 8-sinflarida o'qitish o'quvchilarning estetik tasavvurlarini kengaytirish va ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning garovidir.

Maqolani yakunlab, quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin:

1. Shoirning qoraqalpoq yurtida tug'ilib, Toshkentda ta'lim olgani uning asarlaridagi ona yurtga nisbatan "otashin sog'inch" va "tiniq muhabbat" tuyg'ularining samimiyligini namoyon etadi. 6-sinfda "Ona" va "Aruana – jigar dunyo" she'rlari orqali farzandlik burchi va tabiat muqaddasligini anglatish – o'smirlarning axloqiy asosini yaratadi.

2. Darsliklardagi "Bitta diagramma," "Kechagi va bugungi Orolni taqqoslash" kabi topshiriqlar o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi va shoir uslubini chuqur tushunish imkonini beradi.

3. 6-sinf dasturidagi badiiy tasvir vositalari (metafora, metonimiya, mubolag'a) tahlili o'quvchilarning adabiy-nazariy bilimlarini tizimlashtiradi va so'z san'atiga qiziqishini oshiradi.

Ibroyim Yusupov ta'kidlaganidek, shoirning "ikkinchi hayoti" uning o'lmas she'rlari bilan davom etib, kelajak avlodga ma'naviy quvvat bag'ishlab kelmoqda. Shuning uchun maktabda T. Aybergenov asarlarini o'qitish jarayonida zamonaviy innovatsion usullarni qo'llash – adabiyot darsi sifatini oshirishning asosiy shartidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Абдувалитов Е. Өдебиет [Мәтін]: 6-сыныбына арналған оқулық / Е. Абду валитов [және басқ.]. – Ташкент: Республикалық білім орта лығы, 2022. – 224 б.
2. Абдувалитов Е. т.б. Өдебиет: Жалпы орта білім беретін орта мектептердің 8-сы-ныбына арналған оқулық / Е. Абдувалитов, С. Досымбетова, А. Бектаев. Бесінші басылымы. -Т.: «O‘zbekiston» баспа-полиграфия шығармашылық үйі, 2019. 360 б.
3. Айбергенов.Т. Аруана – бауыр дүние. Алматы, «Атамұра», 2003. – 208 б.
4. Бітібаева Қ.О. Өдебиетті оқыту әдістемесі. – Алматы: Рауан, 1997. – 284 б.
5. Жұмажанова Т. Өдебиетті оқыту әдістемесі. Алматы: Білім, 2009. — 288 б.

